

Alkon lakon vaikutukset juomien hankintaan keväällä 1985

Jussi Simpura — Esa Österberg — Kari Haavisto

Keväällä 1985 Alkon myymälät olivat suljettuina myyjien lakon vuoksi 29. 3. ja 27. 4. välisen ajan eli yhteensä hieman yli neljä viikkoa. Anniskeluravintoloiden toiminta sekä keskioluen myynti elintarvikeliikkeissä ja keskiolutbaareissa jatkuivat normaaliin tapaan. Alkon tilastoissa lakon vaikutukset näkyivät alkoholin vuosikulutuksen parin prosentin eli noin 700 000 absoluuttialkoholilitran laskuna (Somervuori, henkilökohtainen tiedonanto).

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, missä määrin aikuisväestö ilmoitti turvautuneensa tarjolla olleisiin alkoholin hankintakeinoihin Alkon lakon aikana. Lopussa tarkastellaan lyhyesti myös lakon vaikutusta kotitekoisten juomien käyttöön ja yleiseen juomistheyteen. Tutkimus perustuu pääosin haastatteluaineistoon, jonka Tilastokeskuksen haastattelutoimisto keräsi lakon aikana ja heti sen jälkeen Alkoholipoliittiselle tutkimuslaitokselle. Lisäksi on kotitekoisten juomien käytöstä saatavilla miesväestöä koskeva helmikuussa 1985 kerätty vertailuaineisto. Toinen vertailuaineisto on saatu haastatteleamalla uudelleen joukko vuoden 1984 juomatapatutkimuksen pääkaupunkiseudulla asuvia vastaajia.

Edellinen Alkon lakko oli vuonna 1972. Sen vaikutuksia ja väestön suhtautumista siihen tutki Klaus Mäkelä haastattelutietojen avulla (Mäkelä 1973). Vastaavanlainen aineisto kerättiin myös keväällä 1985, ja Marja Holmila on raportoinut näiden kahden lakkovuoden vertailun tulokset (Holmila 1986). Alkoholipoliittisella tutkimuslaitoksella on tehty tai on tekeillä joukko muitakin lakkotutkimuksia: lehdistökirjoittelusta (Partanen 1986), säilöön-otoista, alkoholihaitoista sekä A-klinikoiden ja katkaisuhoitoasemien asiakkaita. Tämän artikkelin samoin kuin muidenkin tutkimusaineistojen yksityiskohtaisia taulukkoja on määrä koota erilliseen taulukkoraporttiin.

Tutkimusaineistot

Tilastokeskuksen haastattelutoimisto keräsi 22. 4.—3. 5. 1985 Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen pyynnöstä tutkimusaineiston ensisijaisesti puhelinhaastatteluin. Ne otokseen joutuneet, joilla ei ollut puhelinta, haastateltiin kotikäynnillä. Käyntihaastatteluja oli 7,5 prosenttia aineistosta. Otos oli koko maan kattava, edusti vuosina 1914—1968 syntynyttä väestöä ja oli poimittu väestön keskusrekisteristä tasavälisellä otannalla. Haastatteluja saatiin 960. Vastausprosentti oli 86.

Toinen käytettävistä vertailuaineistoista oli niin ikään Tilastokeskuksen haastattelutoimiston keräämä, ja keruuajankohta oli helmikuu 1985, siis ennen Alkon lakkoa. Aineiston poimintatapa oli muuten samanlainen kuin lakon aikaisen aineiston, mutta siihen sisällytettiin vain miespuolisia vastaajia. Aineiston alkuperäisenä käyttötarkoituksena oli syksyllä vuonna 1984 kerätyn juomatapatutkimuksen tietojen täydentäminen kotitekoisten juomien nauttimista koskevilla tiedoilla. Suppeudessaankin se tarjoaa kiinnostavan mahdollisuuden myös lakon vaikutusten tutkimiseen. Aineistoon kuului 920 vastaajaa ja vastausprosentti oli 82.

Kolmas aineisto kerättiin lakon aikana Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen toimesta ottamalla uudelleen yhteyttä vuoden 1984 juomatapatutkimuksen pääkaupunkiseudulla asuviin vastaajiin. Tässä artikkelissa käsitellään vertailujen yksinkertaistamiseksi vain vähintään kerran viikossa alkoholia nauttivien vastaajien antamia tietoja. Vastauksia on verrattu edellisyyksiisiin tietoihin vastaajien suostumuksella. Tässä tarkasteltujen haastattelujen kokonaismäärä oli 116 ja vastausprosentti 71, kun se lasketaan vertaamalla vastaajien määrää syksyllä 1984 vähintään kerran viikossa juoneiden juomatapatutkimuksen vastaajien lukumää-

rään. Haastattelut tehtiin puhelinhaastatteluin. Suurin syy Tilastokeskuksen haastatteluja alhaisempaan tavoitusprosenttiin oli se, että viidennekselle näytteestä ei löydetty puhelinnumeroa eikä käyntihaastatteluja tehty. Kieltäytyneitä oli vain yksi. Haastattelijoina toimi joukko juomapatatutkimuksen haastattelijoita. Tietosisältö oli muutoin sama kuin Tilastokeskuksen keräämän lakonaikaisen aineiston, mutta lisäksi oli alkoholin käytön tiheydestä kaksi kysymystä, joista toinen koski käyttöä ennen lakkoa ja toinen lakonaikaista käyttöä.

Keskiolut, baarit ja anniskeluravintolat

Lakon aikana väestöllä oli erilaisia mahdollisuuksia reagoida Alkon myymälöiden sulkemiseen. Lakkohan ei välttämättä johda vain vaihtoehtoisten alkoholin hankintatapojen käyttöön; osa alkoholin käyttäjistä saattaa lakon vuoksi vähentää juomistaan tai lopettaa sen kokonaan. Aloitamme tarkastelun keskioluen käytön, ravintolakäyntien ja baarikäyntien muutoksista.

Seuraavassa käsitellään vain Tilastokeskuksen lakonaikaiseen aineistoon perustuvia tuloksia. Niitä tarkastellaan vertaamalla keskenään miehiä ja naisia sekä kummankin sukupuolen sisällä usein — vähintään kerran viikossa — juovia ja harvoin juovia. Raittiiksi on määritelty ne vastaajat, jotka juovat harvemmin kuin kerran vuodessa. Vastaajien jakautuminen juomistiheysryhmiin käy ilmi taulukosta 1.

Valtaosa alkoholin käyttäjistä ei ollut muuttanut sen paremmin keskioluen kulutustaan, ravintolakäyntitiheyttään kuin käyntitiheyttään keskiolutbaareissa. Lisäksi muutoksia on tapahtunut molempiin suuntiin, ja naisten keskuudessa käyttöään tai käyntejään lisänneitä on suurin piirtein saman verran kuin vähentäneitäkin. Miesten joukossa on keskioluen käyttöä ja ravintolakäyntejä lisänneitä selvästi enemmän kuin niitä vähentäneitä. Odotetusti käyttöä ja käyntejä lisänneitä on runsaammin usein juovien keskuudessa kuin harvoin juovien. Erot usein juovien miesten ja usein juovien naisten välillä ovat melko suuret ja johtunevat siitä, että viikoittain tai useammin juovien ryhmään kuuluvilla miehillä on juomisti-

heys selvästi suurempi kuin saman tiheysrajan ylittävillä naisilla.

Usein juovista miehistä oli keskioluen käyttöön lisännyt 22 prosenttia, ravintolakäyntejään 11 prosenttia ja baarikäyntejään 2 prosenttia. Vastaavat naisten luvut olivat 7, 1 ja 0. Harvoin juovien keskuudessa lisänneiden osuudet olivat parin kolmen prosentin vaiheilla. Vähentäneiden osuudet vaihtelivat nolasta viiteen prosenttiin. Itse asiassa lakon aikana useampi harvoin juovista vähensi kuin lisäsi sekä keskioluen käyttöä että ravintolakäyntejään. Myös usein juovien naisten keskuudessa oli ravintolakäyntejä vähentäneitä enemmän kuin lisänneitä. Kaiken kaikkiaan on edellä tarkastelluista kolmesta reagoitavasta keskioluen kulutuksen muuttaminen ollut eniten käytetty. Keskiolutbaarien asiakaskunta ei kuitenkaan ollut lakon vaikutuksesta juuri muuttunut. Tulokset vastaavat tilastotietoja, joiden mukaan lakko lisäsi keskioluen kulutusta absoluuttialkoholina laskettuna noin 300 000 litraa ja ravintolakulutusta noin 100 000 litraa (Somervuori, henkilökohtainen tiedonanto).

Miedot alkoholipitoiset juomat: viinijuoma, siideri, pilsneri

Vastaajilta kysyttiin, olivatko he ylipäänsä ostaneet Bonus-viinijuomaa, ykkösolutta ja elintarvikeliikkeistä saatavaa siideriä, ja jos olivat ostaneet, olivatko he ehkä lisänneet ostojaan lakon aikana. Kaikkien kolmen juoman ostajakunta osoittautui hyvin pieneksi: eniten oli pilsnerin ostajia usein juovien miesten keskuudessa (11 %) ja siiderin ostajia usein juovien naisten keskuudessa (11 %). Miespuolisten siiderin ostajien joukko oli erittäin vähäinen. Vähäinen Bonuksen ostajajoukko koostui pääosin harvoin alkoholia käyttävistä naisista.

Kun mietojen alkoholipitoisten juomien ostajia on normaalioloissa vähän, on odotettavissa, ettei niiden kulutus lisäännä merkittävästi lakon aikanakaan. Usein juovista miehistä 2 prosenttia ilmoitti lisänneensä pilsnerinostojaan; muissa ryhmissä ja juomissa ostojaan lisänneiden osuudet olivat tätäkin alhaisempia. Lakon vaikutusta ei myöskään havaita mietojen alkoholipitoisten juomien valmistajien tilastoissa. Kaiken kaikkiaan mieto olut,

viinijuoma ja mieto siideri eivät ole normaaleissa eivätkä poikkeuksellisissa oloissa merkittäviä alkoholijuomien vaihtoehtoja.

Juomien kotivalmistus lakon aikana

Tilastokeskuksen keräämässä aineistossa vajaan kaksi prosenttia haastatelluista ilmoitti itse valmistaneensa alkoholijuomia lakon aikana. Valmistajina olivat ennen kaikkea miehet ja runsaasti alkoholia käyttävät. Usein alkoholia käyttävistä miehistä noin kuusi prosenttia ilmoitti valmistaneensa alkoholijuomia lakon aikana. Luku ei kuitenkaan kuvaa lakon vaikutusta kotitekoisen alkoholin valmistukseen, koska Suomessa valmistetaan alkoholijuomia kotona myös normaalioloissa (Österberg 1985). Lakon nimenomaisia vaikutuksia haastatelluilta kysyttiin vain tiivisteoluen ja tiivisteviinin sekä viinajauheen osalta. Näistä ainoastaan tiivisteoluen valmistus osoitti lievää lisääntymistä lakon vuoksi. Pääkaupunkiseudulta kerätyssä aineistossa alkoholijuomia oli lakon aikana valmistanut noin 4 prosenttia vastaajista. Myös tässä aineistossa oluen kotivalmistus oli lisääntynyt.

Alkoholivalmistuksen laajuutta yhden kuukauden kestäneen lakon aikana voidaan verrata juomatapatutkimuksessa syksyllä 1984 kerättyihin tietoihin kotitekoisten alkoholijuomien valmistuksesta viimeksi kuluneen vuoden aikana. Juomatapatutkimuksen aineistossa alkoholijuomien valmistajia oli kuusi prosenttia haastatelluista. Usein alkoholia käyttävistä miehistä 12 prosenttia ja usein alkoholia käyttävistä naisista 9 prosenttia oli valmistanut alkoholijuomia viimeksi kuluneen vuoden aikana. Lakon aikana alkoholia valmistaneiden miesten suhteellinen osuus oli siis hieman suurempi kuin syksyllä 1984. Tältä perustalta arvioituna lakon voidaan sanoa lisänneen alkoholin kotivalmistusta, vaikka lakonaikainen alkoholin kotivalmistus olikin varsin vähäistä. Kotitekoisen alkoholin valmistusta Alkon lakon aikana on kartoitettu myös haastatteleamalla olutuutepakkausten ja viininvalmistusvälineiden maahantuojia, valmistajia ja markkinoijia. Näiden tietolähteiden mukaan viininvalmistusvälineiden ja olutuutepakkausten myynti lisääntyi lakon aikana jonkin verran.

Ulkomaantuomiset

Noin seitsemän prosenttia Tilastokeskuksen haastattelemista vastaajista ilmoitti hankkineensa lakon aikana alkoholijuomia ulkomailta. Miehistä lakon aikana alkoholijuomia oli ulkomailta hankkinut joka kymmenes ja naisista joka kahdeskymmenes. Pääkaupunkiseudulta kootussa aineistossa alkoholijuomia ulkomailta hankkineita oli noin viidennes. Sekä Tilastokeskuksen haastattelun että juomatapatutkimuksen otantaan perustuvan uusintahaastattelun mukaan joka seitsemäs alkoholijuomia ulkomailta hankkinut oli lisännyt hankintojaan lakon vuoksi.

Juomatapatutkimuksen perusteella voitiin verottomien ulkomaantuomisten todeta nykyisellään olevan merkittävä alkoholin hankintatapa. Juomatapatutkimuksen mukaan viimeksi kuluneen vuoden aikana joka kolmas haastateltu oli tuonut Suomeen alkoholijuomia ulkomailta palatessaan. Ulkomaantuomiset olivat noin seitsemän prosenttia alkoholijuomien tilastoidusta kulutuksesta (Österberg 1985). Lakon yhteydessä suoritettut haastattelut antavat ulkomaantuomisten määrällisestä roolista varsin samanlaisen kuvan kuin juomatapatutkimus. Se, että ulkomaantuomisten määrä ei lakon aikana huomattavasti lisääntynyt, perustuu siihen, että normaalioloissakin matkailijoilla on kotimaahan palatessaan mukanaan verottoman tuonnin ylärajaa hipova alkoholiansa ja että varsinaista alkoholin hankinnan motivoimaa matkailua ei lakon aikana syntynyt suuremmassa mitassa. Pienkonelennot Pohjanmaalta Ruotsiin jäivät laajasti uutisoiduiksi kuriositeeteiksi. Merkittävämpää sen sijaan on, että Pohjois-Ruotsissa Systembolagetin myynti kolminkertaistui huhtikuussa. Absoluuttialkoholina Systembolagetin myynnin lisäys Pohjois-Ruotsissa oli noin 50 000 litraa (Systembolagetin myyntitilastot).

Salakauppa

Salakaupan merkitys osoittautui varsin vähäiseksi sekä Tilastokeskuksen keräämässä aineistossa että juomatapatutkimuksen otokseen perustuvassa uusintahaastattelussa. Kummassakin aineistossa salakauppaan turvautuneiden osuus jäi alle prosentin. Kum-

massakin haastattelussa kysyttiin vielä nimenomaisesti lakon vaikutusta salakauppaan turvautumiseen. Tilastokeskuksen haastattelussa viidestä salakauppaan turvautuneesta vain yksi ilmoitti syyksi Alkon lakon. Kotitekoisten alkoholijuomien ostamista tiedusteltiin erikseen. Myös niiden hankinta osoittautui erittäin vähäiseksi. Tilastokeskuksen aineistossa oli kaksi kotitekoista alkoholia ostanutta. Molemmat ilmoittivat syyksi Alkon lakon.

Kotitekoisten juomien käyttö

Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen 1970-luvun lopulla Suomen Gallupilta tilaamien haastattelujen mukaan viimeksi kuluneen vuoden aikana pontikkaa käyttäneitä oli miesväestössä noin 17 prosenttia ja kiljua käyttäneitä noin 7 prosenttia. Kotiviiniä käyttäneeksi ilmoittautui tuolloin 28 prosenttia miehistä. Naisilla vastaavat osuudet olivat 6, 3 ja 23 prosenttia (Mäkelä 1978).

Helmikuussa 1985 suoritettu haastattelu koski vain miehiä. Tässä haastattelussa kotiviiniä ilmoitti viimeksi kuluneen vuoden aikana käyttäneensä 20 prosenttia miehistä. Sahdin, pontikan ja kiljun osalta vastaavat luvut olivat 13, 8 ja 3. Lakon aikana suoritettussa haastattelussa, jossa vastaajina siis olivat eri henkilöt, kotona valmistettujen juomien käyttäjien osuudet olivat edellä mainitussa järjestyksessä 22, 11, 5 ja 3 eli lähes samat kuin helmikuussa. Ikäryhmittäin tarkasteltuna näyttää 50–69-vuotiaiden kotiviinin käyttö hieman lisääntyneen lakon aikana. Todettakoon, että kysyttäessä viimeksi kuluneen vuoden aikaista alkoholin käyttöä ei vastauksista voida päätellä lakon mahdollista vaikutusta käytön vähenemiseen. Naisten keskuudessa lakonaikaisia kotiviinin käyttäjiä oli 17 prosenttia. Vastaavat osuudet sahdin, pontikan ja kiljun osalta olivat 6, 2 ja 0 prosenttia. Yleisesti vuoden 1985 aikana kerättyjen aineistojen voidaan katsoa vahvistavan vuoden 1984 juomapatutkimuksen tulosta, jonka mukaan pontikan ja kiljun käyttö on tätä nykyä varsin harvinaista.

Alkoholijuomien varastointi

Tilastokeskuksen huhtikuun lopussa ja toukokuun alussa suorittamassa haastattelussa

tiedusteltiin, olivatko haastatellut varautuneet lakkoon ostamalla alkoholijuomia varastoon, ja jos olivat, monenko viikon käyttöä varten he olivat alkoholijuomia ostaneet. Edelleen kysyttiin haastatteluhetken alkoholivarastojen kestoaikaa. Saatujen vastausten tulkintaan liittyy kolme merkittävää ongelmaa. Ensiksi haastatelluilta ei kysytty lakon alkamisajankohdan kokonaisvarastojen määrää. Toiseksi osalta haastateltuja varastoa koskevat tiedot ovat lakon päättymisen jälkeiseltä ajalta, jolloin varastoja oli saatettu uudelleen täydentää. Kolmanneksi varastojen riittävyyden suhteuttaminen haastateltujen omaan kulutukseen vaikeuttaa varastojen ja varastoon hankittujen alkoholijuomien määrän arviointia litroina.

Tilastokeskuksen saamien vastausten mukaan 12 prosenttia miehistä ja 6 prosenttia naisista osti alkoholijuomia varastoon ennen lakkoa. Usein alkoholia käyttävistä joka viides ja harvoin alkoholia käyttävistä joka kahdeskymmenes varautui lakkoon varastoimalla alkoholijuomia. Haastatteluhetkellä 41 prosentilla miehistä ja 33 prosentilla naisista oli alkoholijuomia varastossa. Usein juovilla varastoja oli joka toisella, harvoin juovilla 40 prosentilla ja raittiiksi ilmoittautuneilla 12 prosentilla. Juomapatutkimuksen uusintahaastattelu antaa tilanteesta samankaltaisen kuvan. Tässä haastattelussa neljännes vastaajista oli varastoinut alkoholia Alkon lakon takia ja haastatteluhetkellä alkoholia oli varastossa kahdella kolmanneksella vastaajista. Kummankin haastattelun perusteella suhteellisen harvat olivat siis varastoineet alkoholijuomia ennen lakkoa, mutta varsin useilla oli alkoholijuomia varastossa lakon loppuessa.

Varastojen riittävyyttä koskevien kysymysten perusteella alkoholijuomia varastoon ostaneista miehistä noin kolmasosa oli Tilastokeskuksen suorittamien haastattelujen mukaan ostanut yli neljän viikon tarpeen, vajaat puolet alle neljän viikon tarpeen ja neljännes ei kyennyt arvioimaan ostotensa riittävyyttä. Naisilla vastaavat osuudet olivat puolet, runsas kolmannes ja noin kymmenesosa. Usein ja harvoin juovat eivät poikenneet toisistaan hankittujen varastojen riittävyyden suhteen. Haastatteluajankohtana, joka siis osalla haastatelluista osui lakon päättymisen jälkeiselle ajalle, alkoholivarastojen haltijoista 42 prosenttia

miehistä ja 53 prosenttia naisista ilmoitti halussaan olevien alkoholijuomien riittävän vähintään neljän viikon kulutukseen. Vastaava osuus oli usein käytävillä miehillä 42 prosenttia ja usein käyttävillä naisilla 47 prosenttia.

Käytettävissä olevien aineistojen perusteella ei voida arvioida lakon vaikutusta varastojen muutokseen. Syksyllä 1984 kerätyssä juomatapatutkimuksen aineistossa haastateltujen ilmoittamat alkoholivarastot tuottivat koko väestöä koskevaksi arvioksi 1,6 miljoonaa litraa absoluuttialkoholia. Alkoholijuomien myyntitilastojen perusteella on arvioitu kuluttajien ostaneen ennen lakkoa varastoon alkoholijuomia absoluuttialkoholiksi muunnettuna noin 380 000 litraa ja lakon jälkeen täydentäneen varastojaan 100 000 absoluuttialkoholilitralla (Somervuori, henkilökohtainen tiedonanto). Tällä perusteella lakon aikana olisi kulutettu varastoituja alkoholijuomia noin puolen miljoonan litran verran, mutta todennäköisesti varastoituja alkoholijuomia on käytetty selvästi enemmän. Varastojahan ei välttämättä heti lakon loputtua palauteta tavanomaiselle tasolle enenkään siksi, että osa varastoidusta alkoholista on ulkomaanmatkoilta peräisin olevia suhteellisen kalliita juomia. Varastojen runsaus lakon loppupuolella viittaa selvästi siihen, ettei Suomessa ainakaan kovin yleisesti kärsitty alkoholin puutteesta lakon aikana.

Juomatapojen muuttuminen ja lakko

Tilastokeskuksen lakon aikana keräämän aineiston vastaajilta tiedusteltiin, olivatko he vähentäneet alkoholin käyttöään lakon vuoksi. Vähentäneiksi ilmoittautui naisista 7 prosenttia ja miehistä 9 prosenttia. Usein juovien keskuudessa oli vähentäneitä 20 prosenttia naisista ja 12 prosenttia miehistä; harvoin juovien vastaavat luvut olivat 4 ja 7 prosenttia. Lakko siis näytti vaikuttaneen vain pieneen alkoholin käyttäjien vähemmistöön. Tiedossa ei ole, kuinka moni haastatelluista oli lisännyt alkoholin käyttöä.

Lakon vaikutusta voidaan tarkastella myös vertaamalla miesten juomistiheydestä helmikuussa ja huhtikuussa kerättyjä tietoja (taulukko 1). On muistettava, että näillä kerroilla on haastateltu eri vastaajia. Miesten juomisti-

Taulukko 1. Vastaajien jakautuminen juomistiheyden mukaan Tilastokeskuksen helmikuussa ja lakon aikana huhti—toukokuussa keräämissä aineistoissa

juomistiheys	miehet		naiset	
	helmikuu N	huhtikuu %	huhtikuu N	huhtikuu %
usein (ainakin kerran viikossa)	371	40,5	189	41,9
harvoin (harvemmin kuin kerran viikossa mutta ainakin kerran vuodessa)	442	48,2	213	47,2
raittiit (harvemmin kuin kerran vuodessa)	99	10,8	47	10,4
tieto puuttuu	5	0,5	2	0,4
kaikki	917	100,0	451	99,9

heydet kokonaisuudessaan olivat säilyneet lähes muuttumattomina, vaikka ikäryhmien välillä oli pieniä eroja. Tulos näyttää olevan ristiriidassa juomisen vähentämistä koskeneiden tietojen kanssa, eikä selityksiäkään ole helppo löytää muun muassa siksi, että alkoholin kokonaiskulutuksessa on selviä vuodenaikavaihteluja (Leppänen & Jokinen 1985). Näin ollen myös väestön juomistiheysjakaumat voivat eri vuodenaikoina olla erilaiset, joten koko kysymys lakon vaikutuksista juomistiheyteen jää monelta osin avoimeksi.

Kolmas tapa lähestyä lakon ja juomatapojen mahdollisen muuttumisen yhteyttä on tarkastella vuoden 1984 juomatapatutkimuksen vastaajien uusintahaastattelun tuloksia. Koska naisia oli aineistossa vähän, keskitytään tässä vain miesten vastauksiin, joita oli 82.

Vertailtaessa syksyn käyttötiheyttä kevään käyttötiheyteen ennen lakkoa havaitaan selvä siirtymä harvempaan suuntaan jo lakkoa edeltäneenä aikana. Taulukossa 2 asiaa havainnollistetaan siten, että vastaajan syksyllä ilmoittamasta tiheydestä vähennetään vastaajan keväällä ilmoittama tiheys. Mikäli tulos on

nolla, on käyttötiheys ennallaan, mikäli positiivinen, on käyttö tihentynyt, ja negatiivinen arvo ilmoittaa vastaajan harventaneen käyttöönsä.

Taulukon 2 mukaan oli yli puolet vastaajista harventanut alkoholin käyttötiheyttään syksystä 1984 kevääseen 1985, kolmanneksella vastaajista käyttötiheys oli ennallaan ja vain muutama vastaaja oli tihentänyt käyttöönsä. Ilmiön syy olisi mielenkiintoista tuntea. Onko ero todellinen, ehkä vuodenaikaan liittyvä? Vai johtuuko se osittain tai kokonaan aineistonkeruutavasta ja tilanteesta, sillä haastattelut tehtiin lakon aikana?

Taulukon 2 oikeanpuoleisessa osassa on vastaavalla tavalla vertailtu vastaajien kevään 1985 alkoholin käyttötiheyttä lakon aikaiseen käyttötiheyteen. Tämän perusteella voi todeta lakon harventaneen vastaajien alkoholin käyttötiheyttä melko vähän. Vain viidennes ilmoitti lakonaikaisen käyttönsä harvemmaksi kuin lakkoa edeltäneen, ja näistäkin puolella oli siirtymää vain portaan verran käyttämässämme tiheysluokituksessa. Kuitenkin kun samoilta vastaajilta kysyttiin, ovatko he vähentäneet alkoholin käyttöönsä lakon aikana, myönsi kolmannes näin tapahtuneen. Tälle ristiriitaisuudelle on useita vaihtoehtoisia selityksiä. Ensinnäkin ensimmäinen kysymys koskee selvästi alkoholin käytön tiheyttä, kun taas jälkimmäinen koskee osittain myös määrää. Vastaus voisi siis olla se, että lakon aikana alkoholin käytön tiheys ei olennaisesti muutu, mutta kerralla juodaan vähemmän. Toinen mahdollinen selitys on se, että alkoholin käytön väheneminen ja harveneminen tapahtuu käyttämämme tiheysluokituksen sisällä. Kolmas mahdollisuus on se, että jälkimmäisessä kysymyksessä unohdetaan keskioluen osuus, koska alkoholin käyttöönsä harventaneista kolmannes oli kuitenkin lisännyt keskioluen käyttöönsä.

Pohdintaa

Tässä artikkelissa käytettyjen aineistojen antama kuva Alkon lakon vaikutuksista alkoholin hankintaan ei lainkaan vastaa niitä lakon aikana lehdistössä esitettyjä näkemyksiä, joiden mukaan Alkon lakko olisi ollut koko väestön elämänmenoon vaikuttanut suurtapaus

Taulukko 2. Useammin kuin kerran viikossa alkoholia nauttineiden Helsingin seudun miesten juomistiheyden muuttuminen syksystä 1984 kevääseen 1985 ennen Alkon lakkoa ja lakon aikana

tiheyden muutos					
syksy 1984			kevät 1985		
kevät 1985	N	%	lakko 1985	N	%
—3——9	8	9	—3——6	3	4
—2	11	14	—2	3	4
—1	30	37	—1	8	10
0	28	35	0	64	78
1	5	6	1—3	4	5
	82	101		82	101

Tiheydet

1 päivittäin	2 4—5 kertaa/viikko
3 pari kertaa/viikko	4 kerran viikossa
5 pari kertaa/kk	6 noin kerran/kk
7 noin kerran pari/kk	8 3—4 kertaa/vuosi
9 kerran pari/vuosi	10 harvemmin
11 ei koskaan	

(Partanen 1986). Päättulos on, että Alkon lakko vaikutti vain pienen väestönosan alkoholin hankintaan ja juomatapoihin. Tämän tutkimuksen aineistoissa on tietoja kaikkiaan 14 erilaisesta mahdollisuudesta reagoida lakkoon alkoholin hankintatapoja tai juomistiheyttä muuttamalla. Usein, siis ainakin kerran viikossa, juovista miehistä puolet ilmoitti, ettei ollut turvautunut yhteenkään näistä. Usein juovilla naisilla vastaava prosenttiluku oli lähes 70. Harvoin juovien keskuudessa oli näitä reaktiotapoja käyttämättömiä miehistä lähes 80 ja naisista lähes 90 prosenttia. Kun tarkasteltiin yksittäisiä hankintatapoja, oli niihin lakon vuoksi erikseen turvautuneiden osuus enimmilläänkin parinkymmenen prosentin vaiheilla. Odotetusti lakko näytti vaikuttaneen eniten nuorten ja usein alkoholia käyttäneiden hankintatapoihin.

Marja Holmilan mukaan tärkeimmäksi reaktioksi vuoden 1985 lakkoon nousi ravintolakäyntien lisääminen, johon olivat turvautuneet varsinkin nuoret kaupunkilaiset (Holmila 1986). Tämän tutkimuksen mukaan ainakin yhtä tärkeä, jollei tärkeämpikin oli keskiolutosten lisääminen. Kumpikin reaktio on kuitenkin jäänyt vaikutuksiltaan vähäiseksi. Hotelli-

ja ravintolaneuvoston laskelmien mukaan lakko lisäsi ravintoloiden myyntiä noin 1,5 prosenttia vuositasolla; tätä neuvosto piti yllättävän vähäisenä (Helsingin Sanomat 3. 3. 1986). Keskioluen myyntiä lakon on arvioitu lisääneen 4,3 prosenttia (Somervuori, henkilökohmainen tiedonanto). Kuukausitasolla tarkasteltuna tämä merkitsee sitä, että ravintolamyynti kasvoi noin viidenneksen ja keskioluen myynti noin puolet lakon aikana.

Kuukauden kestänyt Alkon lakko keväällä 1985 ei siis juuri vaikuttanut väestön valtaosan elämäänsä eikä myöskään heidän alkoholihankintoihinsa tai juomatapoihinsakaan. Tämä on tietysti ymmärrettävää, sillä alkoholin käytöllä on melko merkityksetön asema useimpien suomalaisten elämänmenossa. Kolmannes aikuisista miehistä ja lähes kaksi kolmannesta aikuisista naisista ilmoitti vuoden 1984 juomatapatutkimuksessa nauttivansa alkoholia enintään kerran kuussa (Simpura 1985), joten kuukauden lakon ei olisi pitänytkaan vaikuttaa heihin sanottavasti. Toiseksi lakon vaikutuksia lievensi se, että suurella osalla suomalaisista on nykyään kotonaan melkoisia määriä alkoholijuomia, joihin he lakon aikana saattoivat turvautua. Se, että pienen vähemmistön lakonaiset reaktiot näkyvät edes jossakin määrin myös kokonaiskulutusluvuissa, johtuu siitä, että alkoholin kulutus kasautuu voimakkaasti pienelle paljon juovien joukolle; eniten juova

kymmenesosa kuluttaa puolet kaikesta viinasta (ks. Simpura 1985), ja juuri tämä joukko on herkimmin reagoanut lakkoon.

Kirjallisuus

Holmila, Marja: Väestön käsitykset Alkon lakosta vuosina 1972 ja 1985. Alkoholipolitiikka 51 (1986):1, 18—26

Leppänen, Kalervo & Jokinen, Saini: Arvioita alkoholijuomien myynnin lyhytaikaisista vaihteiluista vuonna 1985. Alko. Taloudellinen tutkimus ja suunnittelu, tutkimusseloste nro 6. Helsinki 1985

Mäkelä, Klaus: Väestön käsitykset Alkon lakosta vuonna 1972. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste nro 62. Helsinki 1973

Mäkelä, Klaus: Kotivalmisteisen alkoholin käyttö Suomessa vuosina 1972—1978. Alkoholipolitiikka 43 (1978):6, 322—324

Partanen, Juha: Lehdistön kuva Alkon lakosta 1985. Alkoholipolitiikka 51 (1986):1, 27—38

Simpura, Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja nro 34. Jyväskylä: Gummerus, 1985

Somervuori, Antti: Henkilökohtainen tiedonanto Systembolagetin myyntitilastot

Österberg, Esa: Tilastoitu ja tilastoimaton alkoholinkulutus. Teoksessa Simpura, Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja nro 34. Jyväskylä: Gummerus, 1985.

English Summary

Jussi Simpura — Esa Österberg — Kari Haavisto: Alkon lakon vaikutukset juomien hankintaan keväällä 1985 (Effects of the Strike in Finnish Liquor Stores on Acquisition of Alcoholic Beverages in Spring 1985)

In spring 1985 Finnish liquor stores were closed for just over four weeks, when sales staff were out on strike. Sales of alcoholic beverages in licensed restaurants continued, as did that of medium beer in food shops. Owing to the strike, annual sales of alcoholic beverages dropped by 2 per cent.

This article examines to what extent the adult population reported taking advantage of the available alternatives for purchasing alcoholic beverages during the strike. The study is based chiefly on two

sets of interview material gathered during the strike.

The majority of alcohol consumers did not change their purchasing habits during the strike. The greatest increase occurred in the purchasing of medium beer from groceries. Consumption of alcohol in licensed restaurants increased less than did sales of medium beer. No real increase occurred in sales of beverages milder than medium beer. Home brewing increased somewhat but was still slight in volume. Travellers brought somewhat more duty-free liquor into the country than previously. Some alcoholic beverages were also purchased in northern Sweden. Illicit sale of alcohol proved to be insignificant.

Under 10 per cent of those interviewed prepared for the strike by purchasing extra alcoholic beverages beforehand. People in both sets of samples studied still had a considerable amount of alcoholic beverages at home at the end of the strike; this is because nowadays most Finns normally have a good deal of alcohol at home. Estimates of the amounts of alcohol purchased in advance as well as the abundance of home stores indicate that reliance on home stores was consumers' main means of counteracting the strike. The abundance of home

stores at the end of the strike also suggests that, in general, Finns did not suffer from lack of alcohol during the strike.

As expected, the strike had a greater effect on regular consumers than on occasional light drinkers, but on the whole the strike affected rather few people. This is understandable, as use of alcohol is not a significant factor in many Finns' lives. Secondly, alternative ways of acquiring alcohol and, above all, reliance on home stores filled the vacuum resulting from the strike.

Alkoholipolitiikka Vol. 51: 90—97, 1986